

И. С. АҒАЈЕВА

ш163.11-
Д-23

БӘДИИ ВӘ ЕЛМИ ҮСЛУБ

Филиал
ЦНБ АН Азерб. ССР
при Институте языко-
знания
ИНБ. № 4357

«МААРИФ» НӘШРИЈАТЫ
Бакы — 1988

Рә'јчи: филолокија елмләри доктору **М. Ш. Гасымов.**
Елми редактору: Азәрб. ССР ЕА-нын мұхбир үзвү.

проф. **З. И. Будагова**

К И Р И Ш

Услуг вә *үслубијјат* терминләри филолокија елминдә чох гәдим заманлардан ишләнир. Дилчилик елминин мүстәгил сәһәси кими *үслубијјат* XX әсрин 20—30-чу илләриндән, онун *функционал үслубијјат* адландырылан голу исә јалныз 50-чи илләрдән сонра формалашмаға башламышдыр. *Услуг*ијјатын мөвзусунун, вәзифәләринин, мүхтәлиф категоријаларынын мүәјјәнләшмәсиндә Е. Д. Поливанов, Л. П. Якубиңски, Л. В. Шерба, В. В. Виноградов кими көркәмли рус дилчиләринин, Прага функционал дилчилик мәктәби нүмајәндәләринин (В. Матезиус, В. Гавранек вә б.) тәдгигатлары мүһүм рол ојнамышдыр.

*Услуг*ијјат дилчилијин башга сәһәләриндән фәргли олараг дилин ишләнмә хүсусијјәтләрини өјрәнир. Бу мә'нада *үслубијјатын* тәдгигат даирәсинә дилин ишләнмәси илә бағлы бүтүн васитәләр дахил олур. Бу васитәләр дилчилик елминин башга сәһәләриндә дә (лексиколокија, морфолокија, синтаксис, фразеолокија) өјрәнилир.

*Услуг*ијјатын әсас категоријаларындан бири *үслуг* категоријасыдыр.

Мә'лумдур ки, дил, инсан фәалијјәтинин бу вә ја дикәр сәһәси илә бағлы мүхтәлиф функцијалар јеринә јетирир. Бунлар, башлыча олараг, үнсијјәт, мә'лумат вә тә'сир функцијаларыдыр. Нәмин функцијалары реаллашдырмаг үчүн дилин тарихән јалныз мүәјјән тәтбиг сәһәсиндә ишләнән, хүсуси ифадәлилик васитәләри олан мүхтәлиф голлары, функционал *үслуг*лары формалашмышдыр. Функционал *үслуг*лар екстралингвистик зәминдә јараныр вә ифадәнин мәзмуну, мәгсәди

‘Бах: В. В. Виноградов. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика, М., 1963, сәһ. 6.

4603000000—034

А ————— 130—88
М 652—88

83

ISBN № 5-556—00011—5

© «Маариф» нәшријјаты, 1988.

вә вәзифәләриндән асылы олараг дилдахили әләмәтлә- рә — үмуммилли дилин нитг ваһидләринин сечилмәси, әләгәләндирилмәси вә тәшкили принципләринә көрә бир-бириндән фәргләнир. Һәр һансы бир үслубун дил материалынын әсас һиссәсини үмумдилә мәхсус васитәләр тәшкил едир. Ајры-ајры үслубларын сәчијјәси исә јалныз һәмин үслуба хас олан, ејни ишләнмә нормалары олан вә бир нөв микросистем әмәлә кәтирән хүсуси дил васитәләринин мөвчудлуғу илә мүәјјәнләшир.

Ичтимаи функцијаларын дил материалы илә реаллашмасы бахымындан мүасир Азәрбајчан дилиндә ашағыдакы функционал үслублары мүәјјәнләшдирмәк мүмкүндүр: данышыг үслубу (үнсијјәт функцијасы), елми вә рәсми-әмәли үслублар (мә’лумат функцијасы), публисистик вә бәдии үслублар (тә’сир функцијасы).

Гејд етмәк лазымдыр ки, дилин ичтимаи функцијалары чох заман бир-бири илә кәсишир. Буна көрә дә, мәсәлән, публисистик үслубда тә’сир функцијасы жанрдан асылы олараг мә’лумат функцијасы илә тамамланыр. Бәдии әдәбијјат үчүн исә дилин естетик (тә’сир) функцијасы илә коммуникатив функцијасынын кәсишмәси сәчијјәви чәһәтдир.

Функционал үслублар үнсијјәтин һәр һансы бир сәһәсиндә мүәјјән мәгсәдә хидмәт едән вә мүәјјән функција дашыјан дил васитәләринин системидир. Һәр бир үслуб үмумхалг дилинин тарихән формалашмыш нөвү, рәнкарәнклијидир. Үслублар мұхтәлиф дил сәвијјәләриндә (лексик, морфоложи вә синтактик) мүәјјән дил васитәләри топлусунун ишләнмә тезлији илә сәчијјәләнир. Белә ки, функционал үслублар лексик сәвијјәдә үнсијјәтин мүәјјән сәһәсинә мәхсус анлајышлары ифадә етмәк үчүн даими шәкилдә ишләдилән хүсуси сөз еһтијатынын (мәсәлән, елми үслубда терминләрин), еләчә дә үслуби вә емоционал-экспрессив мәзмун дашыјан сөзләрин мөвчудлуғуна көрә, грамматик сәвијјәдә бир груп морфоложи вә синтактик васитәләрин үстүн шәкилдә ишләдилмәсинә көрә, фразеолокијада исә фразеоложи ваһидләрин мүәјјән типләриндән истифадә олунмасына көрә бир-бириндән фәргләнир.

Дилин бу вә ја дикәр функционал үслубуну мүәјјәнләшдирәркән үнсијјәтин билаваситә һәмин сәһәсинә

мәхсус ифадәлилик васитәләри илк нөвбәдә нәзәрә алыныр. Лакин бу һеч дә үслублары гапалы систем кими сәчијјәләндирмәјә әсас вермир. Үслублар даим бир-бири илә гаршылыгы әләгәдә олдуғуна көрә мұхтәлиф нитг контекстләриндә ајры-ајры үслубларын элементләри ишләнә биләр. Гејд олундуғу кими, функционал үслубларын спецификасыны нитг контекстләриндә (үслубларда) тәкрар олунан, үмуммилли дилә мәхсус элементләр дејил, үнсијјәтин јалныз мүәјјән сәһәсиндә ишләнән вә хүсуси систем әмәлә кәтирән дил васитәләри тә’јин едир. Һәмин дил васитәләри үмумхалг дилинә мәхсус ифадәлилик васитәләриндән сечилиб көтүрүлүр вә үнсијјәтин мүәјјән сәһәсинин гаршысында гојулан мәгсәд вә вәзифәләрлә әләгәләндирилир. Көстәрилән чәһәтләрлә әләгәдар дилин үслублар системиндә ики мејл мұшаһидә едилир: 1. Һәр бир үслубун ајрыча нитг системи кими нисби мұстәгиллији. 2. Үслубларын бир-биринә гаршылыгы тә’сири.

Бу ики мејлин дилдә мөвчудлуғу исә өз нөвбәсиндә үслуби тәдгигатларын ики аспектини фәргләндирмәјә имкан верир: 1. Мұхтәлиф функционал үслубларын дил васитәләри системинин тәдгиги. 2. Үслублар арасындакы гаршылыгы әләгәләрин тәдгиги.

Дилчиликдә ајры-ајры функционал үслубларын өјрәнилмәсинә хүсуси диггәт верилмиш вә үслуби тәдгигатларын әксәријјәти функционал үслубларын өзүнә мәхсус чәһәтләринин арашдырылмасы истигамәтиндә апарылмышдыр. Үслублар арасындакы гаршылыгы әләгәләрин тәдгигинә исә өтәри тохунулмуш, бу мәсәлә, демәк олар ки, хүсуси шәкилдә арашдырылмамышдыр.

Үслублар арасындакы гаршылыгы әләгә вә мұнасибәтләрин, үмуми вә фәргли чәһәтләрин үзә чыхарылмасы дилин үслублар системинин дахили механизмини, дил ваһидләринин үслуби чәһәтдән диференсиаллашма имканларыны мүәјјәнләшдирмәк үчүн хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Бу мә’нада бәдии вә елми үслубларын мұгајисәси, онларын бир-биринә гаршылыгы тә’сири вә әләгәләринин өјрәнилмәси чох вачиб мәсәләләрдән биридир.

Бәдии вә елми үслубларын мөвзу кими сечилмәси дә мәнз бу зәрурәтдән ирәли кәлмишдир.

БЭДИИ ВЭ ЕЛМИ ҮСЛУБУН ӨЗҮНЭМӘХСУС ХҮСУСИЈЈЭТЛЭРИ

Функционал үслублар ифадэ васитэлэринэ көрә мүүжән диференсиал хүсусијјэтлэрә маликдир. Үслублар арасындакы фэрглэр дилин сәвијјэлэриндә мүхтәлиф шәкилдә әкс олунур; башга сөзлә десәк, һәр бир үслуб дил васитэлэринин ишләнмәсинә көрә бир-бириндән фэргләнир.

Функционал үслубларын диференсиаллашмасы әдәби дилин инкишаф тарихинин мүүжән дөврлэриндә баш верән давамлы бир просесдир. Үслубларын формалашмасы онлара аид ән мүһүм әламәтлэрин даһа габарыг шәкилдә тәзаһүр етмәси илә бағлыдыр.

В. В. Виноградов үслубларын диференсиаллашмасынын сәбәблэрини дил вә чәмијјэтин әлагәли инкишафы илә изаһ едир. О гејд едир ки, үмуммилли дилин үслубу дилин бүтүн саһэлэрини — онун сәс гурулушуну, грамматикасыны, лүғәт вә фразеолокијасыны әһатә едир. Үслуб бир тәрәфдән, тарихи инкишафла әлагәдар ујғун һадисәлэрин (паралел, синоним, охшар ифадә васитэлэринин, ајры-ајры ваһидлэрин) әлагә вә гаршылыгы тәсири, дикәр тәрәфдән исә, бу дил һадисәлэринин нитг просесиндә мүхтәлиф формаларла, јахуд ичтимаи шәраитдән асылы олараг нитгин мүхтәлиф шәкилдә тәзаһүрүндән ибарәтдир.

Һәр бир үслубун мүһүм әламәтлэри олдуғу кими, бәдиин вә елми үслублар да өзүнәмәхсус фэргләндиричи әламәтлэрә маликдир. Истәр бәдиин, истәрсә дә елми үслубун характерик чәһәтлэрини, онларын гаршылыгы әлагәсини өјрәнмәк үчүн, билаваситә, һәр бир үслуба мәхсус екстралингвистик амиллэрин лингвистик ифадә васитэлэрини мејдана чыхармаг лазым кәлир.

Варлығын мүхтәлиф идрак үсуллары олан елми вә бәдиин тәфәккүрүн арасында чидди функционал фэрг-

ләр вардыр. Елми тәфәккүрүн функцијасы мадди әләмин мәнтиги јолла дәрк олунмасындан ибарәтдирсә, бәдиин тәфәккүрүн функцијасыны мадди әләмин јардычы чанландырма јолу илә дәрк олунмасы тәшкил едир. «Форма вә функција гаршылыгы шәкилдә бир-бирини шәртләндиријиндән» (Ф. Енкелс) елми вә бәдиин тәфәккүрлә әлагәдар дил материалынын тәшкили үчүн спесифик үсуллар, һәмин тәфәккүр формаларыны ифадә едән елми вә бәдиин үслублар мејдана чыхмышдыр.

Екстралингвистик амилләр ајры-ајры дил сәвијјэлэринә мәхсус ваһидлэрлә тәзаһүр едир. Елми вә бәдиин үслубларын фэргләндирилмәсиндә екстралингвистик амиллэрин ролу олдуғча бөјүкдүр. Екстралингвистик амилләр һәмин үслублара мәхсус ифадәлилик васитэлэринин формалашмасына вә стандартлашмасына һәлледици тәсир көстәрир. Буна көрә дә бәдиин вә елми үслублар арасындакы фэрглэри мәнз екстралингвистик вә лингвистик амиллэрин ејни дәрәчәдә нәзәрә алынмасы нәтичәсиндә мүүжәнләшдирмәк мүмкүндүр.

Ајры-ајры үслублара мәхсус мәтнләрдә үмуми чәһәтдән охшар дил ваһидлэри чохлуғ тәшкил етдијинә көрә лингвистик васитәләр илк бахышда истәр бәдиин, истәрсә дә елми үслубун фэргли чәһәтлэрини габарыг әкс етдирә билмир. Бу бахымдан бәдиин вә елми үслуба аид верилмиш мәтнләрә диггәт јетирәк.

Бәдиин үслуба аид мәтн:

Нәриманын сир-сифәтиндән һеч олмаса ону билмәк олурду ки, бу адамын дүнјанын мин бир хырда фырылдағынын һеч бириндән сән дејән көклү-әсаслы хәбәри јохдур. Мәсәлән, бу адам һеч вахт колхозун бостанындан јемиш оғурламајыб, нәнәсинин сандығындан көкә чырпышдырмајыб. Билинирди ки, бу адам өмрүндә нә комендант үзү көрүб, нә управдом үзү көрүб, өмрүндә нә бир адама рүшвәт вериб, нә бир адамдан рүшвәт алыб. [Ә. Әјлисли].

Елми үслуба аид мәтн:

Јағыш сулары дағларын јамачларыны јујараг дәрәләрә чохлу гырынты топлајыр. Гыса мүддәт ичәрисиндә јаған лејсан јағышлар ашынма нәтичәсиндә јамачлара топланан гырынтылары јујараг бир ан ичәрисиндә

дэрэлэрэ чыхарыр. Эсас дэрэлэрэ топланмыш палчыг-даш ахыны ити сүр'этлэ даг этэклеринэ догру хэрэкэт едир. Бу һадисэ *даш сели* адланыр. (УК).

Һәр ики үслуба аид верилән мэтнләрден көрүндүҗү кими, бурада үмуми дил элементлэри иштирак едир. Бу элементләрден һансынын мәнз бу вә ја дикәр үслуба мэхсус олдуғуну мүәҗҗәнләшдирмәк чәтиндир. Белә ки, бу мэтнләрдә үмуми грамматик категоријалар, дилин үмуми лексикасыны тәшкил едән сөзләр вә чүмлә формалары ишләдилер. Лакин һәр ики мэтни бәдии вә елми үслуба мэхсус екстралингвистик әламәтләрә көрә сәчиҗҗәләндирикдә бәдии үслуба аид мэтндә образлылыг вә эмоционаллыг, елми үслуба аид мэтндә конкретлик, ардычыллыг, мантигилик мүшаһидә етмәк чәтин деҗилдир. Беләликлә, мәлум олур ки, һәр һансы үслубун үзвләнән әламәтләрини јалһыз лингвистик баһымдан шәрһ етмәк мүмкүн деҗилдир. Бу хүсусијјәти мүәҗҗән етмәк үчүн һәр ики үслубун екстралингвистик әламәтләрини нәзәрә алмаг лазымдыр. Јә'ни һансы лексик, морфоложи вә синтактик формаларын бәдии мэтндә эмоционаллыға, һансы формаларын исә елми мэтндә конкретлијә, дәгиглијә, хидмәт етдијинә диггәт јетирилмәлидир.

Бәдии үслубдан бәһс едән тәдгигатчылар бу үслубу сәчиҗҗәләндириән бир сыра екстралингвистик амилләри хүсуси олараг гејд едирләр.

А. И. Јефимов бәдии үслубдан данышаркән онун бәдии-естетик кејфијјәтә малик олмасыны, јазычынын дилдән фәрди истифадәсини, популјарлығыны бу үслубун ән мүһүм әламәтлэри кими гијмәтләндирир¹.

В. В. Виноградов бәдии үслубун сәчиҗҗәви әламәтләринин мејдана чыхмасында сәс вә ишарәләрин експрессивлијинин әһәмијјәтли дәрәчәдә рол ојнадығыны нәзәрә алыр².

М. Н. Кожина өз тәдгигатларында бәдии үслубун мүһүм әламәтләриндән експрессивлик, эмоционаллыг

¹Бах: А. И. Ефимов. О языке художественных произведений, М., 1959, с. 1—14; Стилистика художественной речи; М., 1961, сәһ. 14—15.

²Бах: В. В. Виноградов. Теории художественной речи, М., 1971, с. 7.

вә образлылыгы көстәрдији кими, конкретләшдирмәнин дә ролуну гејд едир!

Ә. Дәмирчизадә дә бәдии үслуб үчүн експрессивлик, эмоционаллыг вә тәсвир васитәләриндән фәрди истифадәнин мүһүм олдуғуну көстәрир. Мүәллиф өз фикрини шәрһ еләрәк јазыр: «Бәдии үслуб вә ја бәдии дил образлы дилдир: бу үслубда образы-сурәти даһа чанлы рәсм етмәк үчүн ән әлверишли сөзү вә ја ифадәни тапыб ишләтмәк тәләб олунур.»³

Көрүндүҗү кими, тәдгигатчылар бәдии үслубда эмоционаллыг, образлылыг, експрессивлик кими екстралингвистик амилләрин ролуна даһа чоһ үстүнлүк вериләр. һәмин амилләр бәдии үслубун дил васитәләринин формалашмасына бу вә ја дикәр дәрәчәдә тә'сир көстәрир.

Бәдии үслуба мэхсус екстралингвистик әламәтләр әсас е'тибарилә ашағыдакы лингвистик ваһидләрлә тәзаһүр едир.

Лексик васитәләр

Бәдии үслубун лексик имканлары олдуғча кенишдир. Бурада чоһмәналы вә мәчази мәналы сөзләрден, диалектизмләрден, алынма сөзләрден, жаргонлардан, данышыг дили элементләриндән, лексик васитәләрден вә с. үслуби мәгсәдләр үчүн истифадә олунур.

Бәдии үслубда експрессивлик вә эмоционаллыг јаратмаг үчүн чоһмәналы сөзләрин мүһүм ролу вардыр. Дилин лүғәт тәркибиндә истәр адларын, истәрсә дә фе'лләрин чоһмәналылығы өзүнү көстәрир ки, бу да бәдии үслубда өз әксини тапыр.

Нитг һиссәләриндә чоһмәналылығын јаранмасында мәчазлашма вә метафорик мәналар мүһүм јер тутур. Бу мәналар да мәнз эмоционал тә'сир јарадылмасыны шәртләндирир. Бәдии үслубда ишләнән *годугдуг* [һәбс-хана), *түлкү* (һијләкәр), *шејтанлыг* (хәбәрчилик), *гәм-бәргулу* (хошакәлмәз һадисә), *орта* (бел), *лүт* (јохсул), *басмаг* (өртмәк, долдурмаг, *салмаг*, *ендирмәк*), *сахламаг* (мүдафиә етмәк, дөзмәк, горумаг, гуллуғ етмәк),

¹Бах: М. Н. Кожина. О понятии стиля и месте языка художественной литературы среди функциональных стилей, Пермь, 1962; ²Ә. Дәмирчизадә. Азәрбајҗан дилинин үслубијјаты, Бақы, 1962, сәһ. 31—33.

доланмаг [рәфтар етмәк, кәзмәк] *бахмаг* [итаәт етмәк, жохламаг, диггәт јетирмәк, гуллуг етсүк] вә с. кими метафорлашан вә чоһмә'налылыг хүсусијјәти әкс ет-дирән сөзләр бу чоһбилдәндир. Ашағыдакы мисалларда белә сөзләрин емоционаллыг ифадәсини әјани шәкилдә көрмәк мүмкүндүр:

Бура бах еј, бахмарам ки, гоһумумсан, лап ол гар-дашым, мәнә бөһтан атдығын үчүн басдырарам годуг-луға (С. *Азәри*). Гарашын јөнү о јанда олса да фикри Әһмәддә иди: «Олмуја мәнән чуғуллуг елијән бу түл-күдү? (С. *Азәри*), Јох, дејәсэн мәнән шејтанлыг елијән бу түлкүдү? (С. *Азәри*), Зор дејил ки, һәмишә кәрәк ишин ичиндән бир гәмбәрғулу чыхсын... (В. *Бабанлы*). Чамышын ортасы чөкдү, дизләри гатланды, өзүнү дү-зәлдиб мангыра-мангыра гачды, гара ит дә һүрә-һүрә говду, мағазанын јанындан өтүрүб гајытды (С. *Азәри*). Мән өзүмү кечмишин лүтү, гузусу кими гәләмә верән-ләрдән дејиләм (Б. *Бајрамов*). Од һәр тәрәфә сәпәләнир, түстү һаваны басыр (М. Ф. *Ахундов*). Онлары дизинин күндәсиндә сындырыб очағын көзүнә басды (Ә. *Мус-тафајев*). Бирдән дүзәлди, үзүнү јана чевирди, папағы-нын күнлүјүнү көзүнә басды (*Мир Чәләл*); Биз онларын тәрәфини сахламасаг ким сахлајачаг (М. Ф. *Ахундов*), Ијирми дөрд јашлы чаны-башы сағлам, истиганлы бир оғлан өзүнү нә гәдәр сахлајачаг (М. *Ибраһимов*), Јә-гин Сураханыда бизим достларымыз ону кизләдиб сах-лајыр? (Һ. *Мехди*), Әли гышда бизим һејванлары јахшы сахлајыр (Һ. *Мирзәјев*). О, гызла пәрдәли доланмаг, һәјалы рәфтар етмәк фикриндә иди. (Ә. *Вәлијев*). Туту таныш-билишләрин јанында рүсвај олмагла бәрабәр, ата-анасынын габағында көзү көлкәли доланырды (Ә. *Вәлијев*). Нә дејирәм, мәним борчум ата сөзүнә бахмагдыр (Ү. *Һачыбәјов*). Башым ајыланда мән дә ба-харам. Гој јолдашлар бахсынлар (*М Чәләл*). Өз сәнәд-ләримизә сонра бахарыг, чамаданын ачарыны бәри еләјин (Б. *Бајрамов*). Һисс едирәм ки, гардашы мәнә чоһ бахыр (С. *Дағлы*). Мә'сүмә ев ишләрини көрүр, ушаглара бахырды. (Ә. *Вәлијев*). Һәкими евинә апар, гој эмәлли-башлы бахсын (Ә. *Вәлијев*).

Верилмиш мисалларда һәм чоһмә'налы сөзләр (бах-маг, сахламаг, доланмаг вә с.), һәм дә мәчазлар (годуг-луг, түлкү, шејтанлыг вә с.), фикрин даһа тә'сирли вә емоционал ифадәсинә хидмәт едир. Бу сөзләрин мүх-

тәлиф семантик чаларлары мәнз бәдии үслубун кон-текстиндә ајдынлашыр вә үслуби функсија дашыјыр.

Алынма сөзләр. Бәдии әдәбијјатда алынма сөзләрин дә үслуби мөвгеји вардыр. Бу сөзләр һадисә вә сүжетлә мүвафиг шәкилдә ујғунлашдырылдыгда мәтнин бәдии тә'сирини артырыр.

«Азәрбајчан бәдии дилинин үслубијјаты» китабын-да бу барәдә көстәрилик: «... бәдии әсәрләрдә бир чоһ алынма сөзләрин, хүсусилә, һамыја ајдын олмајан (жаргон характерли) сөзләрин ишләдилмәси адәтән, типикләшдирмә, ришхәнд, истәһза мөгсәди дашыјыр. Бу чәһәти бир чоһ јазычыларымызын әсәрләриндә мү-шаһидә етмәк мүмкүндүр. М. Ф. Ахундовун комедија-ларында Дәрвиш Мәстәли шаһын фарс дилиндә даны-шығы, Молла Ибраһимхәлилин «*шәккаки-мүсәххири-әчинә, тәкидәти-бәлиғә*» кими ифадәләри буна мисал көстәрилә биләр'.

Бә'зән алынма сөзләрин тәһрифи илә дә јазычы емо-ционал тә'сир јаратмаға мүвәффәг олур; бу заман белә тәһрифләр билаваситә һадисә, сүжет вә образла бағлы шәкилдә өзүнү көстәрир:

— Валлаһ, мәним ишим лап гәмәдијјәдир (Б. *Бај-рамов*). Бунлар һамысы она бир «гәмәдијјә» кими кә-лирди (Б. *Бајрамов*).

Ә. Һагвердијевин һекајәләриндә *метрика* сөзүнүн *мүтрүб дәфтәри*, *школа* сөзүнүн *ушғол* вә с. кими тәһрифи дә, мәнз үслуби чаларлыг ифадә едир.

Диалект сөзләри. Бәдии үслубда диалект сөзләри дә експрессив-емоционал чаларлыг јаратмаг чәһәтдән хү-суси әһәмијјәт кәсб едир. Чоһ заман мәишәт лексика-сына дахил олан бир сыра сөзләр мәнз диалектләр васитәсилә бәдии әдәбијјата јол тапыр вә һадисәләрин даһа чанлы ифадәсинә хидмәт едир. Бу бахымдан диа-лектләр һәм бәдии үслубун, һәм дә әдәби дилин зән-кинләшмәси мәнбәләриндән бирини тәшкил едир.

Бәдии үслубда емоционаллыг јаратмаг үчүн ишлә-дилән диалектизмләрә ашағыдакылары мисал көстәр-мәк олар:

Гычанмаг (мөһкәм сыхылмаг).

Гајчынын һәрәкәтинә мүвафиг олараг онун дишләри гычаныр, чәнәсинин диш сүмүкләри үзүнүн галын әти-ни ојнадырды. (Б. *Бајрамов*).

'Бах: Азәрбајчан бәдии дилинин үслубијјаты, Бақы, 1970. сәһ. 60.

Кенимэк (итмэк, узаглашмаг).

— Ә, Чәмил бәј арвадыны да көтүрүб кенијиб
(*С. Азәри*).

Сәндирләмэк (ләнкәр вурмаг).

Машыны әјләтди. Дүшәндә сәндирләди (*Б. Бајрамов*).

Гамарламаг (тутмаг).

Мән анламаг габилијјәтими итирирәм, — дејә Сәну-
бәр башыны икиәлли гамарлады (*Б. Бајрамов*).

Әлли (јејин).

Бә'зән емоционаллыгын гүввәтли ифадәси үчүн сөз-
ләрин диалектләрдәки тәләффүз формаларындан да
истифадә едилди.

— Инди нагајрым дејирсән?

— Нагајрачагсан, тут бас дама. Бу һөкүмәт бу ихти-
яраты, бу пагону, бу наганы нијә вериб сәнә? Сәрчә
горхузмага? (*С. Азәри*).

— Һә, бири деди, илан көрүрәм, нәсә о көјкөз Чәби
дә деди ки, дүнән кечә Тәбризә кетмишдим.

— Нолсун ки?

— Нечә нолсун? Нечә нолсун?

Үмумијәтлә, бәдии үслубда тарихизмләр, көһнәл-
миш сөzlәр вә с.-дә емоционаллыг ярадыр.

Бәдии үслубда јени јаранан сөzlәр, антонимләр, сино-
нимләр, омонимләр, евфемизмләр, хүсуси адлар вә с.-дә
экспрессив-емоционаллыг јаратмаг бахымындан әһә-
мијјәтлидир.

Фразеоложи хүсусијјәтләр

Бәдии үслубда фразеоложи бирләшмәләр дә мүһүм
рол ојнаыр. Фразеоложи бирләшмәләр мә'нанын даһа
да гввәтли ифадәсинә хидмәт едир вә образлылыг
јарадылмасыны шәртләндирән лингвистик ваһидләр
кими өзүнү көстәрир.

Фразеоложи бирләшмәләр чоһмә'налылыг, омоним-
лик, синонимлик вә антонимлик хүсусијјәтләринә ма-
лик олмага бәдии үслубда экспрессив вә емоционал
чаларлыг әмәлә кәтирә билди.

Чоһмә'налылыг. Фразеоложи тәркибләрдәки чоһмә'-
налылыг онунла характеризә едилди ки, бу тәркиб һәм
башга лексик мә'на илә эквивалент тәшкил етсин, һәм
дә мәчази мә'наја малик олсун. Мәчази мә'налылыг
өзүнү мәтни ситуасија дахилиндә көстәрир, лексик

эквивалент тәшкил етмәк чәһәтдән мәтндән асылы олур
Белә мәчази мә'налылыг тәдричән сабитләшәрәк лексик
чоһмә'налылыгдакы кими, омонимлијә апарыб чыха-
рыр. Үмумијјәтлә, фразеоложи бирләшмәләрин өзүнүн
јаранмасы үчүн мәчази мә'налылыг әсас шәртләрдән-
дир. Бу чәһәтдән ашағыдакы мисаллара нәзәр салаг.

Үз гојмаг. Үз гојмаг тәркиби кетмәк фе'ли илә эк-
вивалент тәшкил едир. Бәдии үслубда исә һәммин бир-
ләшмәнин ашағыдакы мәчази мә'налары өзүнү көстә-
рир.

1. Башламаг. Әзиз бир мүддәт донуб галды. Гијмәт
ичәри кирәндә елә бил онун дону ачылды вә даныш-
маға үз гојду (*Ә. Вәлијев*).

2. һөрмәтсизлик. Сән онда бир үз гојмусан? Нечә
гајытсын? (*Ҷ. Бәркүшад*).

Омонимлик. Фразеоложи омонимлик мәчази мә'на-
лылыгын сабитләшәрәк мүстәгил һалда башга сөzlә
эквивалент тәшкил етмәси илә јараныр. Белә омоним-
лик чоһмә'налылыгдан төрәсә дә, һәр һалда, мүстәгил
мә'на эквивалентинә малик олур вә мүхтәлиф мәзмун-
ларын ифадәсинә хидмәт едир. Мә'на чоһлуғу бәдии
үслубу зәнкинләшдирир, образлылыг үчүн зәмин јара-
дыр. Бу чәһәт ашағыдакы мисалларда өз әксини тапыр.

Әл ачмаг — јалвармаг. Мән онлары һәмишә дәф
еләмишәм: доғма өвладларына гатил әли узаданда да,
азад оландан сонра евләринә гајытдығым үчүн әл ачыб
јалваранда да (*Б. Бајрамов*).

Әл ачмаг — вурүшмаг. Икид дил ачмаз, әл ачар
(Аталар сөзү).

Үз тутмаг — мүрачиәт етмәк. Оғлана үз тутдум,
јалвардым ки, ики бачыны бир-биринә дүшмән еләмә-
син, дедим ки, фәлакәтин ајағыны бизим евдән кәссин
(*Б. Бајрамов*).

Синонимлик. Фразеоложи тәркибләрин синонимлији
дә лексик синонимлик кими өзүнү бүрүзә верир. Фра-
зеоложи синонимләрдән истифадә бәдии үслубу зән-
кинләшдирир, фикрин гүввәтли ифадәсинә тә'сир көс-
тәрир:

Әл тутмаг — әл вермәк, көрүшмәк (саламлашмаг).

Онлар әл тутуб көрүшдүләр. Аслан исә:

— Бағышлајын, — деди, — сиз сөһбәт един, мән инди
кәлирәм (*Әфган*). Бу биринчидән хејли еһтијатла јери-
јиб әл верди:

— Сиз хош кэлмисиниз. (Әфган).

Әл чәкмәк — әл үзмәк (унутмаг). Көһнә гујулардан әл чәкмәк лазымдыр вәссалам (J. Әзимзадә). Мән билрәм ки, о мә'дәнләрдә вәфасыз адамлар да вар. Даянмыш гујулардан әл үзәнләр дә аз дејил (Ә. Вәлијев).

Антонимлик. Фразеоложи антонимләрдә дә лексик антонимләрдә олдуғу кими әкс мә'налылыг өзүнү көстәрир. Фразеоложи тәркибләрдә антонимлик јаратмаг үчүн тәрәфләрдән биринчиси вә ја икинчиси бир-биринин әкс мә'насыны ифадә едир. Фразеоложи антонимлик бәдии үслубда мә'на рәнкарәнклији јаратмаг бахымындан марағлыдыр вә мәтнлә әлагәдар олараг ишләдилир:

Хәбәр вермәк — хәбәр алмаг. Хәбәр верди ки, језнәмиз ики-үч нәфәр мәркәз адамы илә бизә гонаг кәләчәкдир (Б. Байрамов); Мәшәди: «Бу нә үчүн ағлајыр?» — дејә өз-өзүндән хәбәр алды, амма бу суалына чаваб тапа билмәди. (М. Нүсәјн).

Морфоложи васитәләр

Бәдии үслубда мүәјјән морфоложи категорија әләмәтләри дә экспрессивлик вә емоционаллығын ифадә васитәси кими чыхыш едә билир. Доғрудур, белә формалар елми үслубда да ишләдилир, лакин елми үслубда ишләнән морфоложи васитәләр, бүтөвлүкдә вә һәмишә емоционаллыға хидмәт етмир, јалныз бу вә ја дикәр мәсәләнин шәрһиндә јардымчы вәзифә дашыјыр.

Морфоложи категорија әләмәтләринин емоционаллыг јаратма хүсусијјәти һаггында Азәрбајчан дилчилијиндә мүәјјән мұлаһизәләр сөјләнмишдир.

Белә ки, «Азәрбајчан бәдии дилинин үслубијјаты» китабында морфоложи категоријаларын үслуби имканлары илә әлагәдар хүсуси адларын, тәкрар формаларын, *-лар*, *-ләр* шәкилчиләринин вә .с. хүсусијјәтләри изаһ олунар.

Бурада көстәрилдији кими, *-лар*, *-ләр* шәкилчиләри тәкчә чәмлик јох, һәм дә бөјүклүк вә кенишлик мә'налары ифадә едир:

Мешәләр! Мешәләр! Доғрудан да сиз
Јајда да, гышда да бир баһарсыныз!

¹Бах: Азәрбајчан бәдии дилинин үслубијјаты, Бақы, 1970, сәһ. 247.

Бәдии үслубу морфоложи категоријаларын ишләнмәси чәһәтдән елми үслубдан, һәмчинин дикәр үслублардан фәргләндирән ән мүһүм әләмәт ондан ибарәтдир *ки*, *бурада бүтүн категорија шәкилчиләри сәрбәстдир*. Бәдии үслубда морфоложи категоријалара мәхсус бүтүн әләмәтләрә тәсадүф етмәк мүмкүндүр. Лакин бәдии контекстдә бу вә ја дикәр морфоложи категоријанын һансынын үстүнлүк тәшкил етдијини дә сөјләмәк чәтиндир. Бурада морфоложи категоријаларын ишләнмәси илә бағлы семантик чаларлыглар мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Мәһз бу семантик чаларлыгларә әсасән мүәјјән морфоложи категоријалары билаваситә бәдии үслубун контексти илә әлагәләндирмәк мүмкүндүр. Мәсәлән, кечмиш заман шәкилчиси *-ды* бәдии үслубда һәм индики, һәм дә кәләчәк заман шәкилчиләри јериндә ишләнә билир.

Индики заман:

— Нә олду, кәлирсәнми?

— Кәлдим, көзлә, бу саат. (Ч. Көзәлов).

Гәти кәләчәк заман:

Молла ушаға деди:

— Бала, сән чалдын (Молла Нәсрәддин ләтифәләри).

Гејри-гәти кәләчәк заман:

Көзләјәрсән, бәлкә кәлди, онда бирликдә кедәрсиниз (Һ. Аббасзадә).

Нәгли кечмиш заман:

— Сиз дә үз ачмағы Мәһсәти ханымдан өјрәндиңиз?

— Хејир, ондан өјрәнмәдим (М. С. Ордубади).

Индики заман шәкилчиләри мәтндә кечмиш заман мәзмуну ифадә едилмәси мәгсәдилә дә ишләдилир:

Шеһли кәнди́нин дөвләтлиләри Шамонун симасында өзләринин ән горхулу дүшмәнләрини көрүр вә ону мәһв етмәјә чалышырлар. (С. Рәһимов). Дејирләр ки, бир күн Молла Нәсрәддин бирисинин бостанына оғурлуға кедир («Кирпи» журналы).

Профессор А. Ахундов фе'лин заман шәкилчиләринин экспрессивлик вә емоционаллыг хүсусијјәтини нәзәрә алараг көстәрир ки, үслубијјат сөзүн лингвистик

мә'насында данышанын үмумхалг дилиндән истифадә үсулларындан бәһс едир. Белә олдуғу тәгдирдә, данышан фе'лин заман формаларындан да өз мәгсәдинә ујғун бир сурәтдә истифадә едә биләр.

Дејәк ки, данышан адам кечмиш заман формасындан индики заманы ифадә етмәк үчүн истифадә едә биләр. Ајдындыр ки, белә бир вәзијјәтдә биз артыг фе'л заманларынын объектив заманын билаваситә ин'икасы олмасындан, объектив аләм һадисәләри илә грамматика арасында мүстәгим ујғунлуғ олмасындан даныша билмәрик. Чүнки бурада артыг бир фе'лин заман формасы илә заман мәзмуну арасында зиддијјәт јараныр. Мәсәлән: «*Мән сабаһ Москваја кедирәм*» чүмләсиндә «*кедирәм*» фе'ли формача индики замана аиддр. Һалбуки чүмләннин үмуми мәзмунундан ајдын олдуғу кими, о индики заманы дејил, кәләчәк заманы билдирир.

Морфоложи категоријаларын бу чүр експрессивлик вә емосионаллыг ифадә етмәсини дикәр шәкилчи группларында да мүәјјәнләшдирмәк мүмкүндүр. Фе'лин нөв категоријасында бир нөвүн дикәрини әвәз етмәси, шәхс категоријасында чәм шәкилчисинин тәк кәмијјәти ифадә етмәси вә с. морфоложијаја мәхсус үслуги имканыларын ән бариз ифадәчиси кими өзүнү көстәрир.

Шәкилчиләрин ихтисары дикәр үслугубра нисбәтән бәдии үслугубда даһа чох өзүнү бүрузә верир. Белә ихтисарлар диалог нитгиндә хүсусилә нәзәрә чарпыр вә данышыг дилинә мәхсус элементләрин бәдии үслугубда тәзаһүрү кими ифадә олунур:

— Атан евдәдир?

— Јох.

— Һардадыр?

— Ишдә (*А. Рәһимов*).

Бәдии мәтнләрдә бүтүн морфоложи категоријаларын ишләнмәси сәрбәстдир вә билаваситә тәсвир үсулу илә әлагәдар мејдана чыхыр. Јалныз бу вә ја дикәр һадисә илә, мүәјјән тәсвир үсуллары илә әлагәдар оларат мәтндә мүвафиг категорија әләмәтләринә үстүнлүк верилә биләр. Бәдии үслугубда морфоложи категоријаларын сәрбәстлији һадисәнин тәсвири, образларын кешиш характеризә едилмәси үчүн имкан јарадыр. Морфоложи формаларын сәрбәстлији бәдии үслугуб мүһүм грамматик әләмәтләриндән бирини тәшкил едир. Бу чәһәтдән, ашағыдакы парчаја диггәт јетирәк.

Бир нәфәр кәнч јазычы тәзә јаздығы һекајәсини рајон гәзети редакторунун јанына кәтирир. Редактор сорушур:

— Де көрәк, һекајәнин ады нәдир?

— Адыны белә гојмушам: «Гарға, мәндә гоз вар».

— Нә? Гоз? Јох, чаным, хошума кәлмәди. Ирәһмәтдијин оғлу, охујан да дејәчәк ки, көрәсэн бу нә гозду? Сатира оlanda нә олар, абырлы ад гојсана. Чалыш лап о гарғаны да чыхарт арадан, кетсин ишинин далынча...

Ирәһмәтдијин оғлу, јазмаға о гәдәр шеј вар ки... сән елә билирсән мән ишин ичиндә ола-ола онлары көрмүрәм? Ирајон јеридир, һамы бир-бирини таныјыр... Нијә ахы, јатанлары да ајылдырсан ки: Ај гарға, мәндә гоз вар. Гозун вар, кет сындыр, је өзүн үчүн... (*М. Вагулузадә*).

Мәтндән көрүндүјү кйми, тәһкијәдә даһа чох индики заман, рәвәјәтдә кечмиш заман, мүкалимәдә мүвафиг заман вә шәхс формалары ишләдилир.

Ашағыдакы парчада тәһкијә күчлү олдуғундан, индики заман формасынын ишләнмәси даһа ајдын шәкилдә өзүнү көстәрир:

...Комедијада, әсасән *Гәлјанлы* адлы бир фырылдагычы ифша олунур. Онун арвады Сәбирә кичик бир гәлјаналты дүканынын мүдиридир. Лакин бу дүкана Сәбирә јох, Гәлјанлы башчылыг едир. Иш бунунла гуртармыр. Гәлјанлынын машыны да вар. Машын јахын гоһуму Јумшаговун адынадыр. Һәјәтиндә олан малгараны исә башгасынын адына јаздырмышдыр. Инди о, тәзәдән ешгә дүшүб, арвад алмаг истәјир. Горхур, лакин чарә тапыр. Һәмзә адлы јашлы бир гоһумуну јанына чағырыб дејир: «Паспортуну көтүр, мәним әвәзимдә загса кет. Евлән, ады сәнин, дады мәним». Һәмзә санки јухудан ајылыр. Гәлјанлынын алмаг истәдији гыз онун кечмиш севкилисидир. Гыз ағыр шәртләр гојмуш, Һәмзә евләнә билмәмишдир. Әсәрин сонунда Һәмзә Гәлјанлыны ифша едир.

Синтактик васитәләр

Бәдии үслугуб синтактик хүсусијјәтләри даһа чох чүмләләрин гурулушунда, үзвләрин вә чүмлә кон-

Мәтн. «Азәрбајчан бәдии дилинин үслугијјаты» (Бакы, 1970) китабындан көтүрүлмүшдүр. Бах: сәһ. 170.

струксијаларынын сырасында өзүнү көстөрир. Бурада сөз сырасы эн мүһүм эламэт һесаһ олунур. Бәдии үс-лубда сөз сырасынын ики типии өзүнү көстөрир: 1) норматив сыра; 2) сәрбә ст сыра.

Норматив сырада чүмлә үзвләри, чүмлә конструкторы синтактик ваһидләрин өзүнәмәхсус ганунауј-ғун ардычылығына мүвафиг јерләшир. Мәсәлән, әввәлдә мүбтәда, сонра икинчи дәрәчәли үзвләр, даһа сонра хәбәр; табели мүрәккәб чүмләләрдә баш вә будаг чүмләннин мүвафиг сырасы вә с.

Норматив сыра әслиндә экспрессивлик вә эмоционаллыг ифадә етмир; бу сыра даһа чоһ елми, публицистик әсәрләрин дили үчүн характердир. Бунунла белә, јазычынын тәһкијәси, һадисә илә әлагәдар бу сыра бәдии үслубда да кениш јер тапа билир. Бу чәһәт-дән ашағыдакы чүмләләрә диггәт јетирәк:

Сәнубәрин аста, лакин үсјанкар сәси кеч чыхды (Б. Бајрамов). Мәмнунијјәтдән әмәлә кәлән тәбәссүм устанын бүтүн сифәтиндә донуб ағарды, ачылышды, о, һидајәтә узун-узады бахды (Б. Бајрамов).

Бу чүмләләрин биринчиси баш үзвләрдән ибарәт-дир. Норматив сыраја мүвафиг шәкилдә мүбтәда групу әввәл (Сәнубәрин аста, лакин үсјанкар сәси), хәбәр групу сонра (кеч чыхды) кәлир. Икинчи чүмләдә дә сөз сырасы бу гајда үзрә ишләнир; мүбтәда групу — детерминант групу — хәбәр групу. Белә чүмләләрдә эмоционаллыг ифадә едилсә дә, бу, сөз сырасы илә јох, һәмчинслик, метафоралардан истифадә вә с. васитәсилә мүмкүн олур.

Бәдии үслубда сөз сырасы васитәсилә эмоционал чаларлыг јарадылыр ки, бу да инверсия илә әлагәдар-дыр. Јазычы инверсия илә әлагәдар һәр һансы фикри әввәлкинә нисбәтән даһа гүввәтли ифадә едә билир; инверсия заманы әсас информасија васитәси ролунда чыхыш едән сөз чүмләннин, ифадәннин сонуна кечир вә гүввәтли интонасија илә дејилир. Бу заман мүәјјән эмосија јараныр вә бу да һадисә илә билаваситә бағлы шәкилдә өзүнү көстөрир. Инверсия дилчиликдә үслуби сыра кими дә гијмәтләндирилир.

Инверсия ајры-ајры үзвләрин вә чүмләләрин јердә-јишмәсиндә ифадә олунур:

¹Бах: Ш. Бектаева. Стилистические функции инверсии в Казахской художественной литературе. (автореф.) Алма-Ата, 1969;

Чүмлә үзвләриндә:

Мүбтәда: — Чәрраһын эн бөјүк көмәкчисијик биз. (Б. Бајрамов).

Тамамлыг: — Чәмил бәј һирслијди, гулағы јахшы аламырды сәси. (С. Азәри). — Ону билирсәнми, мәнә нә атамдан-анамдан бир шеј галыб, нә дә гајна-тамдан-гајынанамдан (Б. Бајрамов).

Тә'јин: Бичәнәкдә адам варды. Чәлил бәј тәәч-чүбләнди ки, көрәсән кимди кечәннин бу вахты јер белләјән (С. Азәри).

Зәрфлик: Шүшә дә галхыб һәр дәфәки кими балконда онларын јерини салды, солда бөјүк үчүн, ортада ортанчыл—Надир үчүн, сағда кичик үчүн... (Әбүлһәсән).

Чүмлә конструкторында:

Чүмлә конструкторынын инверсиясында баш чүмлә илә будаг чүмләннин синтактик сырасы дәјишир, баш чүмлә әввәл кәлән типдә будаг чүмлә, будаг чүмлә әввәл кәлән типдә баш чүмлә әввәлә кечир, лакин мәнә даһа гүввәтли ифадә олунур.

Мүбтәда будаг чүмләси: Гәза мәркәзиндә кимин папағы кимин башындадыр, мә'лум дејилди. (С. Рәһман).

Хәбәр будаг чүмләси: Кәрим дајы да һеч јанда көрүнмүрдү, тәәччүблү бурасы иди. (И. һүсејнов).

Тамамлыг будаг чүмләси: Дүнән бүтүн күнү авараланмышам, даһа буна инандынызмы? (Б. Бајрамов).

Шәрт будаг чүмләси: Бунун үстүндә мәни топа дөндәриб көјә үфүрә биләрдиләр, әкәр әлимдә тутарлы әсасым олмасәјды. (Б. Бајрамов). Мајор өз тапанчасынын лүләсиндән јапышыб дәстәјини, она лап јахынлашдырды:

— Бујур... Әкәр күнаһкар тәкчә мәнәмсә... (Б. Бајрамов).

Гаршылашдырма будаг чүмләси: Ким инанар, мән десәм ки, бураја белә бир гатарла јоллан-маг истәмирдим (Б. Бајрамов).

Бәдии үслубда емоционаллыг јарадан синтактик ва-
хидләрин бир гисми дә фразеоложи тәркибләрден фәрг-
ләнән сөз бирләшмәләри вә чүмләләрдир. Мәчази мә'-
налылығын кенишләнәрәк чохмә'налылығыға кечмәси са-
јәсиндә јаранмыш белә синтактик вахидләрден даны-
шыг дилиндә дә кениш истифадә олунар:

Ики дашын арасында (тә'чили, тәләсик:) Билирдим
ки, имкан-вәзијјәт мүсаидә еләсәјди, ики дашын ара-
сында өзүнү мәнә јетирәрди. (Б. Бајрамов).

Дүнән јумуртадан чыханлар (тәчрүбәсиз, кәнчләр,
ушаглар).

— Биз бир сөзү дејәндә елмә, гәти бир гәрара әсас-
ланырыг. Дүнән јумуртадан чыханлар... (Б. Бајрамов.).

Башмагларыны чүтләмәк [әрә кетмәјә разылыг вер-
мәк]: — Анан истәјир ки... сән онун башмагларыны
чүтләјәсэн... (Б. Бајрамов)

Гулағына памбыг тыханмаг (ешитмәзлијә гојмаг):
Көрмәли көрүнәндә көзү јумулур, радио охујанда
гулағына памбыг тыханыр... (Б. Бајрамов).

Дилин үслублар системиндә хүсуси мөвгеји олан
елми үслуб да бәдии үслуб кими, бир сыра өзүнәмәхсус
екстралингвистик вә лингвистик әламәтләрлә сәчијјә-
ләнир. Тәдгигатчылар бу әламәтләри мүхтәлиф аспект-
ләрдән мүәјјәнләшдириләр.

Ә. Дәмирчизадә елми үслубун характер чәһәтләри
барәдә јазыр: «Елми үслуб елм әләминдә — елми әдә-
бијјатда, елми мүһазирәләрдә вә сөһбәтләрдә истифадә
олунан үслубдур. Бу үслуб мүхтәлиф гол вә вариант-
лара маликдир вә буна көрә дә елм әләми ифадәси
мүхтәлиф сөзләри, мүхтәлиф ихтисас вә һешәләри дә
әһатә едән бир анлајышын ифадәси кими ишләдилир.
Чүнки елми үслуб истәһслатын вә техниканын да
мүхтәлиф саһәләрини әһатә едир вә бу саһәләрлә әла-
гәдар олан әдәбијјатда мүһазирә, мә'рузә вә һәтта сөһ-
бәтләрдә дә истифадә олунур»¹.

Ә. Дәмирчизадә елми үслубун мүһүм әламәтләри
кими ашағыдакылары көстәрир:

1. Терминлилик. 2. Һәгиги мә'налылыг. 3. Мәзмун
чаларлығынын әсас олмасы (емоционал чаларлығын
олмамасы).

Үмумијјәтлә, терминлилик, тәкмә'налылыг, конкрет
лик, мәнтигилик, аргументлилик, ардычыллыг бир-сы-
ра үслубијјат мүтәхәссисләринин әсәрләриндә елми
үслубун екстралингвистик әламәтләри кими сәчијјә-
ләндирилир. Һәмин екстралингвистик хүсусијјәтләр,
ајры-ајры сәвијјәләрә мәхсус дил васитәләри илә тәза-
һүр едир вә елми үслубун сәчијјәви әламәтләри фор-
малашыр.

Бәдии үслубда олдуғу кими, елми үслубу сәчијјәлән
дирән екстралингвистик әламәтләр дә мүәјјән лексик,
морфоложи, синтактик ифадә васитәләри илә мејдана
чыхыр. Бунларын ән башлычасы ашағыдакылардан
ибарәтдир:

1. Лексик васитәләр.

Елми үслуба мәхсус екстралингвистик әламәтләрин
мејдана чыхмасында әсас е'тибарилә терминлилик мү-
һүм рол ојнајыр. Терминләр елми үслубу нәнки дикәр
үслублардан, һабелә мүхтәлиф елм саһәләрини дә бир-
бириндән фәргләндирән васитә кими чыхыш едир.

Елми терминологијаја дахил олан сөзләрин өзү дә
ареал чәһәтдән бир-бириндән фәргләнир. Бир гисм сөз-
ләр јалныз мәнһуд даирәдә, бир елм саһәсиндә ишлән-
дији һалда, дикәр груп сөзләр нәнки мүхтәлиф ареал-
ларда, һәтта, башга үслубларда ишләдилир. Бу чәһәтдән
«Морфоложи васитәләр» бөлмәсиндә верилән мәтнин
лексик тәркибини нәзәрден кечирмәк марағлыдыр. Һә-
мин мәтндән *фе'л, бағлајычы, гошма, зәрф, сифәт,*
әвәзлик кими терминологи характер дашымајан 61
сөзү чыхдыгда 107 терминологи характерли сөз галыр
ки, бу да тәхминән мәтнин лексик тәркибинин үчдә
ики һиссәсини тәшкил едир. Терминологи характерли
107 сөзүн 37-си сырф физиолокијаја — тибб елминә
мәхсус олдуғу һалда, 70-и башга саһәләрә аид олан
сөзләрдән ибарәтдир.

Мәсәлән, мәтндәки *нефрит, етиолокија, патокенез,*
спазма, бөјрәк јумачығы, аллеркик, илтиһаб, токсин,
сенсibiliзасија, инфексион, антикен гипереркик,
аутоантикен, паренхима, атрофија, бирләшдиричи то-

¹Ә — Дәмирчизадә. Азәрбајчан дилинин үслубијјаты, Бақы,
1962, сәһ. 34.

²Јенә орада, сәһ. 34—35.

¹Бах: М. Ш. Гасымов. Азәрбајчан дили терминологијасынын
әсаслары, Бақы, 1967.

**ƏSƏRDƏ İСТИФАДƏ ОЛУНМУШ МƏНБƏЛƏРИ
КӨСТƏРƏН ШƏРТИ ИШАРƏЛƏР**

- АРМ** — Р. Н. Мəммədov. Али Ријазижјатдан мұһазирə-
лэр, Бақы, 1974.
- ПФ** — Ј. Ч. Мəммədov, И. Н. Мусажев. Патоложи
физиолокија. Бақы, 1975.
- АФ** — К. Чəфəрли. Аналитик функцијалар, Бақы, 1971.
- ҮК** — Ə. Əлизадə, М. Бабајев. Үмуми кеолокија,
Бақы, 1961.
- НГҮМС** — Нефт газларындан үзви маддэлəрин синтези, Бақы, 1969
- КҺЧ** — К. Б. Ноффман. Кимја һамы үчүн. Бақы, 1967.
- АМС** — Ə. Нүсəјнов. Азэрбајчанын мешə сэрвəтлэри. Бақы,
1968.
- Зоол.** — З. М. Шаһтахтинскаја. Зоолокија, Бақы, 1974.
- ЕЕАСЕ** — Електроника, електрик аваданлығы вə сəнаје электро-
никасы, Бақы, 1977.
- МКА** — Н. Б. Шаһтахтински. Мигдари кимјəви анализ,
Бақы, 1953.
- ЈДП** — Ј. Д. Мүсəјибов. Јени дэрман препаратлары
Бақы, 1970.
- ЈАС** — М. Нүсəјнов. Јералты алəмə сəјаһəт, Бақы, 1966.
- АСФЧ** — Азэрбајчан ССР-ин физики чоғрафијасы, Бақы, 1959.

МҮНДƏРИЧАТ

Кириш	3
Бəдни вə елми үслубун өзүнəмəхсус хүсусијјəтлэри	6
Бəдни үслубда елми үслуб əламəтлэри	30
Елми үслубда бəдни үслуб əламəтлэри	58